

УДК 745.51

Д.О. Бережняк

**ІКОНИ СВЯТИХ МІСТА НІЖИНА
В ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОМУ
МИСТЕЦТВІ РІЗЬБЯРА
ГРИГОРІЯ ІВАНОВИЧА ВАСИЛЕНКА**

Стаття присвячена дослідженню декоративного різьблення ікон святих м. Ніжина авторства Григорія Василенка. Розглянуто етапи роботи над іконами та проблеми, пов'язані з їх виготовленням. Використовуючи наукову літературу релігійного напрямку та твори автора, проводиться дослідження образів святих, зображених на іконах.

Ключові слова: різьблення, ікони, святі м. Ніжина.

Різьблення¹ по дереву є невід'ємною складовою українського мистецтва, духовної культури нашого народу. Високий рівень розвитку культури України зумовлений, насамперед, відродженням призабутих глибинних історико-культурних традицій. Зараз в Україні поновлюється інтерес до духовних знань та історичних надбань предків. Саме до таких культурно-історичних видів діяльності належить мистецтво різьблення, яке займало неабияке значення в духовно-релігійному житті українського народу.

Мета даної статті – розглянути іконопис як різновид декоративно-прикладного мистецтва (різьблення). У статті звертається увага на всі етапи та проблеми, які виникають під час робочого процесу, а також розглядаються художні особливості ікон Григорія Василенка.

Дослідженням сакрального різьблення займалися М.І. Моздир, О.К. Федорук «Різьбярство і народна скульптура» [2], Р. Одріхівський «Сакральна різьба по дереву в Галичині ХІХ – першої половини ХХ століть» [3], М. Станкевич «Українське художнє дерево ХVІ–ХХ ст.» [4], Ю. Федорів «Стінопис або іконопис» [5], Б.М. Тимків «Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна й ужиткова» [6].

Сьогодні художня обробка дерева є вагомою галуззю народних художніх промислів та професійного мистецтва. Доробки провідних майстрів, що базуються на давніх традиціях деревообробного мистецтва, формують внутрішнє середовище сакральних споруд, громадських і житлових будівель, духовну й естетичну свідомість народу.

У багатих на деревину твердих порід регіонах України – на Поліссі, в лісостеповій зоні, в підгірській і гірській смугах – у ХІХ столітті розвинулась унікальна традиція: виготовлення різьблених ікон. Народна різьблена ікона-мініатюра для хати – поширене явище, в той же час як різьблені ікони у храмах – велика рідкість. Проте, у деяких церквах Київщини, Чернігівщини, Житомирщини можна зустріти різьблені ікони Христа й Богородиці. Це приклад впливу народного мистецтва на церковне, приклад прихильності людей і кліру до народної іконотворчості [4, с. 387].

Одним із небагатьох, хто займається виготовленням різьблених ікон на території Чернігівщини, є різьбяр з

м. Ніжина Григорій Іванович Василенко. Він народився 6 травня 1945 року в с. Кукшин Ніжинського району. Закінчив Ніжинський технікум механізації в 1976 році. Працював у місті майстром-різьбярем на підприємстві «Джерела» (1988–1996 рр.) та столяром приватної фірми «Кур'єр». Носить звання народного майстра м. Ніжина, брав участь у регіональних, всеукраїнських виставках. Серед робіт Григорія Івановича – ківши, ложки, скриньки, кухонні дошки, ікони [7]. Як зазначає майстер, саме ікони стали найбільш важкою та копіткою працею для нього.

На даний час Григорієм Івановичем Василенком виготовлено близько 19 ікон, серед яких ікони Георгія Победоносця, Ісуса Христа, св. Тетяни та св. Василя. Нещодавно майстер розпочав працювати над іконами святих м. Ніжина. Серед них уже виготовлені ікони Георгія Кониського², Іоана Тобольського³, Григорія Кліца (Герміон)⁴ та Смарагда Ніжинської [7]⁵.

Із давніх часів ікони створювалися за певними правилами і вимогами. Ікони писали лише ченці-іконописці після традиційної посвяти. Спочатку чернець отримував благословення від ігумена, після чого він постився, сповідав гріхи і причащався св. Христових Таїн і лише тоді приступав до написання ікон. Такого роду діяльність була соборною, тому під час створення святині всі в монастирі читали молитви. У наш час іконописці також звертаються до настоятелів церков за благословенням і намагаються дотримуватися усіх канонів підготовки до написання ікон, щоб не втрачався їх сакральний зміст [8].

Благословення священнослужителя є основним етапом для втілення замислу в життя. Ще одним із аспек-

2. Святитель Георгій (Кониський), архієпископ Могилівський народився 20 листопада 1717 р. в полковому м. Ніжині. Заснував та опікувався Могилівською семінарією. Автор віршів, надрукованих у підручнику поезики, драми «Воскресіння мертвих». Йому належать численні проповіді, курс піітики, два рукописні курси філософії. Автор ряду історичних праць: «Prawa i wolnosciiowateluw kogony Polskiej i w ks. Litewskiego...», «Историческое известие о Белорусской епархии», «Записка о том, что в России до конца ХVІ в. не было унии с Римской церковью». Одстоював інтереси православної церкви, виступав проти унії і за навершення уніатів на православ'я. Білоруська Православна Церква в 1993 р. здійснила місцеву канонізацію Святителя Георгія Кониського і встановила дні вшанування його пам'яті: 13 (26) лютого – в день кончини та 24 липня (6 серпня) – в день прославлення [10].

3. Іоанн Тобольський (в миру Іван Максимович) народився в 1651 р. в м. Ніжин, помер 10 червня 1715 р. в Тобольську. Український церковний діяч, богослов, духовний письменник – автор численних поетичних творів, зокрема величезного релігійного епосу «Богородице Діво книга нареченна, от Троици Пресвятыя пред віки сложенна» (1707 р.), що містить 23 тисячі складових віршів, поділені на дев'ять частин, згідно з дев'ятьма чинами небесної ієрархії. Засновник Чернігівського колегіуму [11].

4. Герман Святогірський (в миру Григорій Іванович Кліца) народився 3 березня 1816 р. в м. Ніжині, Чернігівської губернії, помер 13 квітня 1890 р. в Святогорському монастирі. Архімандрит, настоятель Святогорського монастиря. Зарахований до лику місцевошанованих святих Української Православної Церкви. 8 травня 2008 р. погодженням Священного Синоду Української Православної Церкви прийнято рішення про місцеву канонізацію подвижника в Донецькій єпархії (день пам'яті – 11 (24) вересня) [12].

5. Преподобна Смарагда, сповідниця Ніжинська (в миру Іуліанія Аврамівна Онищенко) народилась 2 (15) січня 1858 р. в Марківцях Козелецького повіту Чернігівської губернії, померла 10 травня 1945 р. в м. Чернігові. Ігуменя Ніжинського Свято-Введенського жіночого монастиря (1914–1927, 1941–1943). 3 травня 2014 р. прославлена Українською Православною Церквою у лику місцевошанованих святих.

1. Різьблення – візерунок, малюнок, вирізаний на якому-небудь твердому матеріалі [1].

тів виготовлення ікони є вивчення образів святих та їх біографії. Це потрібно для того, щоб якнайбільш точно зобразити їх зовнішній вигляд.

Наступний етап у створенні ікони – заготовка деревини та її сушіння. Липа користується найбільшою популярністю у різьбяра, оскільки відмінно піддається обробці різцем. До того ж, тонковолокниста структура, яка властива тільки цій породі, дозволяє виконувати складні та витончені малюнки. Різьбяра приваблює і текстура деревини липи – її рівний білий колір. Працюючи з деревиною, кожен майстер знає, як вона чуйно реагує на зміну вологості навколишнього середовища. Ця властивість є одним із її недоліків. При підвищеній вологості деревина легко вбирає в себе воду і розбухає, а в опалювальних приміщеннях усухає і скрючується [4, с. 119].

Психологія сприйняття монументального твору інша, ніж станкового або мініатюрного, навіть коли йдеться про подібні між собою образи або мотиви. Саме ікони святих, виконані різьбярем, відрізняються чистотою ліній, зрівноваженістю та глибоким зв'язком із духовною традицією українського народу. Такий стиль виконання дозволяє зробити фігури реальними, але подані вони у геометричних формах, що дає відчуття монументальності та позачасового образу святих постатей. В іконах немає зайвого елемента, а орнаментальні партії є ще й інтегральною партією цілості [6, с. 104].

Взагалі, на іконах різьбяра залишається мало вільного простору, бо митець намагається його повністю заповнити постатями і предметним середовищем. Великі й важкі зображення ледь уміщуються в рамках, тим самим акцентують увагу на сакральній змістовності.

Для виготовлення основної частини ікони автор використовує рельєфне різьблення. Це такий вид техніки, в якому рельєф орнаменту виступає над фоном на половину своєї товщини. Для виконання рельєфного різьблення необхідно добре володіти прийомами і правилами різання деревини уздовж і уперек волокон. Слід дотримуватися технологічної послідовності операцій в залежності від форми орнаменту. Для збереження виразності рельєфного зображення, різьблення починають із елементів, що лежать на поверхні, і потім поступово переходять до більш глибоких елементів композиції [14].

Різьблені ікони Григорія Василенка відрізняються цілісністю сприймання всіх їхніх якостей та ознак і є різьбленими картинками сакрального значення. Здебільшого ікони писалися фарбами на деревині, де різьбленою була лише рамка ікони [7].

Рамка, якою оздоблена ікона Г. Василенка, виготовлена в іншій техніці – геометричного різьблення. Вона складається з невеликої кількості елементів і мотивів, які належать до найбільш давньої групи мотивів різьблення по дереву. Основним мотивом самостійних орнаментальних композицій виступають розеткові елементи «руж», «зірок» чи хрестографем.

Геометричне різьблення – один із найдревніших і най-

поширеніших видів дерев'яного орнаментального різьблення. Геометричне різьблення виконується у вигляді двограних, тригранних і чотиригранних виїмок, що утворюють на поверхні візерунок із геометричних фігур – смуг, трикутників, квадратів, кіл, сегментів. Із цього простого різання, що виконується одним інструментом – ножом-косяком, створюють багаті за формою і ритмом узори, якими оздоблюють різні предмети домашнього ужитку.

Геометричне різьблення вигідно відрізняється від інших видів різьблення великою різноманітністю прийомів художнього оздоблення дерев'яної поверхні. У той же час це різьблення нескладне для виконання, бо не вимагає, як, наприклад, рельєфне різьблення, спеціальних знань теорії малюнка, складного набору інструментів [14].

Таким чином, ми можемо говорити про те, що, створюючи ікону, автор зберігає всі традиції як в канонах написання ікони, так і в етапах підготовки самої деревини. При цьому саме різьблення не є однотипним, а поєднує в собі декілька видів: рельєфне та геометричне.

ПОСИЛАННЯ

1. Словник української мови в 11 т. – Том 8. – Київ, 1977. – С. 572.
2. Моздир М.І., Федорук О.К. Різьбярство і народна скульптура / Поділля. – К., 1994. – С. 249–450
3. Одрехівський Р. Сакральна різьба по дереву в Галичині XIX – першої половини XX століть (Історія та художні особливості) / Роман Одрехівський. – Львів: Афіша, 2006. – 288 с., іл.
4. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. – Львів, 2002. – 479 с.
5. Федорів Ю. Стінопис, або іконопис / Ю. Федорів // Пояснення церковних богослужінь і святих тайн. – Львів, 1999. – 200 с.
6. Тимків Б.М. Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна й ужиткова. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2009. – 208 с.
7. Найда Олена. «Дерев'яний» художник Григорій Василенко [Текст] / О. Найда // Ніжинський вісник: міська газета. – 2019. – № 4 (25 січня). – С. 4.
8. Ікони святої Соломії Крушинської. Мирноносці. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://muronosuci.com.ua/sluzhinnya-sester/ikonopys/>.
9. Шевченко І. Василенко Григорій Іванович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=33297.
10. Самбор Б. Українці в світі. Святитель Георгій (Конинський), архієпископ Могилівський. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://orthodox.cn.ua/2013/12/21/svyatitel-georgij-koninskij-arxijepiskop-mogilovskij-%e2%80%a01795/>.
11. Святитель Іоанн (Максимович), митрополит тобольський. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://orthodox.cn.ua/2013/12/21/svyatitel-ioann-maksimovich-mitropolit-tobolskij-%e2%80%a01715/>.
12. Преподобный Герман, архимандрит Святогорский. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://svlavra.church.ua/svyatyni-i-svyaty/svyaty/sobor-prepodobnyx-otcev-svyatogorskix/prp-german-arximandrit-svyatogorskij-1890/>.
13. Преподобна Смарагда Онищенко, сповідниця Ніжина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox.cn.ua/2013/12/21/igumena-smaragda-onishhenko-nastoyatelka-nizhinskogo-vvedenskogo-zhinochogo-monastirya-%e2%80%a01945/>.
14. Глушак Д.Д. Посібник з художньої обробки деревини. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Hlushak_DD/Posibnyk_z_khudozhnoi_obrobky_derevyny.pdf.

Бережнюк Д.А. Ікони святих міста Нежина в декоративно-прикладному мистецтві різьбяра Григорія Івановича Василенка

Стаття посвячена дослідженню декоративної різьби ікон святих г. Нежина авторства Григорія Василенка. Подробно розглянуті етапи виготовлення ікон, проблеми, пов'язані з їх виготовленням. Використовуючи наукову літературу релігійного напрямку та власні дослідження автора, проводиться дослідження образів святих, зображених на іконах.

Ключові слова: різьба, ікони, святих г. Нежина.

Berezhniak D.O. The icons of Nizhyn saints in decorate and resistance art by carver Hryhorii Ivanovich Vasylenko

The articles devoted to the study icons of Nizhyn saints in decorate and resistance art by carver Hryhorii Ivanovich Vasylenko. Detailed stages of manufacturing icons, problems associated with their manufacturing. Using the scientific literature of the religious direction and the author's products, a study is conducted of the saints depicted on the icons.

Key words: carvings, icons, holy city of Nizhyn.

23.02.2019 р.

УДК 069:929]:738(477)«1950/1971»

Л.О. Метка

ВАСИЛЬ ОМЕЛЯНЕНКО: УЧАСТЬ У ВИСТАВКАХ

У статті йде мова про виставкову діяльність майстра глиняної декоративної скульптури Василя Омеляненка у період з 1950 по 1971 рік.

Ключові слова: гончарство, Василь Омеляненко, декоративна скульптура, виставка, Опішня.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю систематизувати інформацію про виставкову діяльність члена Національної спілки художників України і Національної спілки майстрів народного мистецтва України, заслуженого майстра народної творчості України, лауреата Всеукраїнської премії імені Данила Щербаківського і Державної премії України імені Тараса Шевченка, гончаря, майстра глиняної іграшки й декоративної зооморфної скульптури Василя Омеляненка з Опішного, що на Полтавщині. У даній статті висвітлено період участі майстра у виставках з другої половини 1950-х по 1971 рік до часу вступу його до Спілки художників.

Василь Омеляненко (1925 р. н.) розпочав трудову діяльність в артілі (з 1960 року завод) «Художній керамік» наприкінці 1950 року. Хоча, на той час, він уже вмів ліпити глиняну іграшку й гончарювати, проте кілька місяців набував досвіду, пристосовувався до умов виробництва, й уже через рік став виготовляти традиційний для Опішного декоративний зооморфний посуд. У другій половині 1950-х років твори Василя Омеляненка стали з'являтися на виставках. На жаль, виставкова діяльність «Художнього кераміка» висвітлена в літературі надзвичайно бідно, тож довелося обмежуватися спогадами самого майстра та документами Національного архіву українського гончарства й Гончарської книгозбірні Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.

У книзі Володимира Качкана «Жива глина» подано спогади Василя Омеляненка про участь в першій для нього виставці: «Уже мій «Баранчик» заїхав 1956 аж до Брюсселя, порозитовхував собі подібних на виставці і сказав: я найкращий! То жарт, але моя скульптура дістала першу

премію» [1, с. 157]. Отже ця дата, на сьогодні, вважається першою у виставковому послужному списку художника. Проте в автобіографіях Василя Омеляненка й у списках його робіт і виставок, написаних у різні роки, як власноруч, так й іншими особами, фігурують як 1956, так і 1958 роки. Так в одному, найбільш ранньому, переліку виставок, датованому 14 квітня 1971 року, саме 1958 рік вказано як рік участі у виставці в Брюсселі. В іншому варіанті своєї автобіографії, написаному в жовтні 2000 року, Омеляненко ту ж саму виставку датує вже 1956 роком. Після аналізу списків основних творчих робіт Василя Онуфрійовича вдалося встановити, що посудина «баран», виготовлена у 1956 році, експонувалася на виставці у Брюсселі 1958 року. Отже гадаємо, що саме Всесвітню виставку «ЕКСПО-58» у Брюсселі, присвячену черговій річниці бельгійської революції, слід вважати першою, де був представлений твір майстра.

Наступного 1959 року за участю художника пройшла чергова Міжнародна виставка в Марселі (Франція). Цього ж року відбулася й участь митця у Міжнародній ярмарці у Лейпцизі (Німеччина). Маємо інформацію ще про дві виставки, де серед інших опішнян прозвучало ім'я Василя Омеляненка. Це виставка у Москві 1960 року (на жаль, назву її встановити ще не вдалося) й художня виставка «Радянська Україна» 1963 року. Проте, за словами Василя Онуфрійовича, «виставок тоді було небагато, це вже як ми поступили у Спілку художників, тоді – більше» [2].

Наступною для творів Василя Омеляненка була Всесвітня виставка «ЕКСПО-1967», яка проходила в Монреалі (Канада). Далі у списку значаться Обласна мистецька виставка у Полтаві (1968), Перша виставка опішнянських майстрів у Харкові (1969), Республіканська виставка до 100-річчя від дня народження Леніна в Києві (1970) і цього ж року Міжнародна виставка «ЕКСПО-70» в м. Осака (Японія). 1971 року твори Василя Омеляненка експонувалися на Республіканській виставці народного декоративного мистецтва України в Києві, присвяченій п'ятдесятиріччю утворення Радянського Союзу. На згаданих виставках було представлено по кілька робіт майстра. А от на Республіканській виставці 1971 року, присвяченій ХХІV з'їзду КПРС, та на Республіканській виставці, присвяченій 100-річчю з дня народження Лесі Українки, було експоновано більше 20 творів Василя Омеляненка. 1971 року ще кілька декоративних виробів майстра презентувалися на виставках у Полтаві – на Обласній виставці, присвяченій ХХІV з'їзду КПРС, і Обласній виставці претендентів на вступ до Спілки художників.

Саме 1971 року, навесні, разом з кількома іншими опішнянськими майстрами-гончарями Василь Омеляненко став членом Спілки художників України. Тоді ж про нього, як про майстра декоративної скульптури, заговорили й у мистецьких колах, почали згадувати у науково-популярних і наукових статтях, монографіях, альбомах, публікувати вироби в періодиці. Ще 1952 року побачила світ книга Євгенії Дмитрієвої «Мистецтво Опішні», де пода-